

Darija Željko*

**ALEŠ ZAVRŠNIK I KATJA SIMONČIČ (UR.), PRAVO
I UMJETNA INTELIGENCIJA: PITANJA ETIKE,
PRAVA ČOVJEKA I DRUŠTVENE ŠTETE**
(Dobra knjiga, Sarajevo, 2023)

Posljednjih nekoliko godina svjedočimo nevjerojatnoj ekspanziji u korištenju umjetne inteligencije (dalje: UI), što je rezultiralo općim trendom pozivanja na neizmjerne mogućnosti i potencijale koje primjena UI-ja donosi ili može donijeti u područjima poput medicine, znanosti, obrazovanja, industrije, tehnoloških znanosti, umjetnosti te prava. Neizvjesnosti koje proizlaze iz otvaranja Pandorine kutije poznate kao UI predmet su rasprava na mnogim znanstvenim skupovima¹ te znanstvene i stručne literature iz različitih znanstvenih diskursa.² Prema informacijama dostupnim autorici prikaza, u regiji je do sada izostao sveobuhvatan prikaz u obliku znanstvene monografije koji bi detaljno istraživao mnogobrojne pravne i etičke dileme proizašle iz korištenja UI-a, kao i kompleksnost pokušaja njezine regulacije.

To više treba pohvaliti urednički pothvat prof. dr. Aleša Završnika s Instituta za kriminologiju Pravnog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani i dr. Katje Simončič, koji su uspjeli okupiti zavidan multidisciplinarni tim od 16 autora/rica te na slo-

* Darija Željko, mag. iur., LL. M., asistentica na Projektu razvoja karijera mladih istraživača – izobrazba novih doktora znanosti (DOK-01-2020) Hrvatske zaklade za znanost na Katedri za kazneno procesno pravo Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; darija.zeljko@pravo.unizg.hr; ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4249-1851>

¹ XXI. međunarodni kongres AIDP-a, koji će se održati u Parizu 2024., posvećen je temi Umjetna inteligencija i kazneno pravosuđe (*Artificial Intelligence and Criminal Justice*). U sklopu njega se od 6. do 9. prosinca 2023. u Opatiji održava Međunarodni kolokvij IV. sekcije na temu Međunarodne perspektive umjetne inteligencije: izazovi za pravosudnu suradnju i međunarodno humanitarno/kazneno pravo (*International Perspectives on AI: Challenges for Judicial Cooperation and International Humanitarian/Criminal Law*): <https://www.penal.org/en/information>.

² Od mnogobrojnih naslova koji, poput knjige koja je predmetom ove recenzije, analiziraju utjecaj UI-ja na razvoj ljudskih prava posebno se izdvajaju novo djelo urednika Aleša Završnika i Katje Simončič, *Artificial Intelligence, Social Harms and Human Rights*, Palgrave Macmillan Cham, 2023, kao i monografija urednika Alberta Quintavalle i Jeroena Tempermana *Artificial Intelligence and Human Rights*, objavljena u rujnu 2023. u izdanju Oxford University Pressa.

venskom jeziku izdati djelo *Pravo i umjetna inteligencija: pitanja etike, prava čovjeka i društvene štete*. Iako je naglasak monografije na izazovima pravne regulacije UI-ja, već struktura djela podijeljenog u pet dijelova pokazuje da su kroz 13 poglavlja istražena i povezana složena pitanja, kao što su: I) *Upravljanje umjetnom inteligencijom*; potom suodnos II) *Umjetne inteligencije i prava*; III) *Umjetne inteligencije i demokracije*; korištenje IV) *Umjetne inteligencije u krivičnom postupku* te konačno problem V) *Umjetne inteligencije i etike*, koji se kao nit vodilja proteže kroz čitavu knjigu.

Predmetom je recenzije bosanskohercegovačko izdanje djela iz 2023., za koji je zaslužna profesorica *emerita* Sveučilišta u Sarajevu Hajrija Sijerčić-Čolić. Izdanje nakladnika Dobra knjiga iz Sarajeva sadrži 456 stranica te je obogaćeno predgovorom profesorice Sijerčić-Čolić, a nastavlja se uvodnom riječju urednika prof. dr. Završnika i dr. Simončić, koji naglašavaju da se napori Europske unije u regulaciji UI-ja ne bi trebali ostvarivati nauštrb postojećih standarda zaštite ljudskih prava i demokratskih procesa. Ipak, urednici su svjesni kompleksnih društvenopolitičkih izazova u tom zahtjevnom pothvatu, koji se odvija „u društvu koje je podijeljeno duž brojnih varijabli, u kojem se povećava društvena nejednakost i koje živi u sve lošijem prirodnom okruženju“ (str. 11).

Prvo poglavlje autora Gregora Strojina naziva *Pristupi međunarodne zajednice u regulisanju umjetne inteligencije* predstavlja aktivnosti koje poduzima Vijeće Europe (dalje: VE) kako bi izgradilo odgovarajući „europski“ pravni okvir za regulaciju UI-ja te ih naposljetku ukratko uspoređuje s onima razvijanima u okviru EU-a, OECD-a te UNESCO-a. Prikazujući nagli porast interesa za temu UI-ja u radu niza tijela VE-a te „sadržajnu i brojčanu rascjepkanost instrumenata“ pretežno neobvezujuće pravne naravi (str. 21), Strojin posebno naglašava važnost Odbora za UI, koji je uspostavljen 2019. od strane Odbora ministara VE-a. U drugom poglavlju Ana Babnik, dr. Katja Simončić i prof. dr. Aleš Završnik sveobuhvatno analiziraju *Upravljanje sistemima umjetne inteligencije: pregled regulacijskih inicijativa u svjetlu uspostavljanja efikasnog sistema globalnog upravljanja*. Upozoravaju da se samoregulacijski instrumenti tehnoloških divova nerijetko pozivaju na ljudska prava „kao dimnu zavjesu“ (str. 38) te bi stoga u procesu upravljanja UI-jem ključnom trebala biti regulatorna aktivnost države/a, uz inzistiranje na poštivanju ljudskih prava. Uz detaljan osvrt na aktere spomenute u prethodnom poglavlju zasebno se kritički analizira i dalje aktualan prijedlog Komisijine Uredbe o UI-ju iz 2021., niz dokumenta Agencije za ljudska prava EU-a, te se naglašava proaktivna uloga Slovenije u području upravljanja UI-jem.

Drugi dio knjige započinje poglavljem o *Tehnologiji prepoznavanja lica kroz prizmu ljudskih prava* Lare Dular Javornik i dr. Pike Šarf. Autorice sustavno analiziraju tehnologiju prepoznavanja lica, koja evocira orwellovskog Velikog brata, kao oblik biometrijskog sistema. U daljnjem tijeku rada dekonstruiraju mit o apsolutnoj nepogrešivosti rezultata biometrijskih usporedbi. Ne

negiraju pozitivne posljedice povezane s tehnologijom prepoznavanja lica, no istodobno istražuju njezin negativni utjecaj na pravo na privatnost i slobodu izražavanja,³ zaštitu osobnih podataka, pravo na okupljanje i udruživanje, te posebno problematiziraju već višestruko evidentirane diskriminirajuće učinke u njezinoj primjeni. Slijedi poglavlje prof. dr. Aleša Završnika naziva *Pristup podacima i umjetna inteligencija: primjer kompjuterskog vida*, koje upozorava na nužnost usklađivanja nerijetko golemih baza podataka s pravom zaštite osobnih podataka te pravom intelektualnog vlasništva. Kao primjer pravno i etički spornog pristupa podacima za potrebe računalnog vida navodi se američki *web*-alat *Claerview AI*, poznatiji kao „pretraživač lica“, koji je u širokoj uporabi od 2020. Posebno je zanimljiv dio rada koji obrađuje privilegiran položaj znanstvenih istraživanja prilikom obrade osobnih podataka (str. 139–142) prema Općoj uredbi o zaštiti osobnih podataka. Poglavlje autorice dr. Maje Bogataj Jančić navodi argumente za i protiv autorskopravne zaštite „djela“ koje autonomno razvija UI te, uzimajući u obzir značaj stvaralačkog impulsa, nastoji odgovoriti na itekako aktualno pitanje *Može li umjetna inteligencija biti autor autorskog djela?*

Treći dio knjige posvećen je utjecaju UI-ja na demokraciju. Na primjeru Sjedinjenih Američkih Država i tamošnjih izbornih procesa Tim Horvat razlaže *Utjecaj političkog mikrociljanja na prava čovjeka i demokratski proces*. Dokumentirano je kako široko rasprostranjeno političko mikrociljanje neodlučnih birača, uz personalizaciju i informacijske mjehuriće te fenomen lažnih vijesti, predstavlja modernu prijetnju demokraciji (str. 209). Posebno je problematično što segmentiranjem birača i mikrociljanjem među biračima nastaje informacijska nejednakost (str. 221) te autor pokazuje koji se sve izazovi javljaju prilikom pokušaja regulacije političkog mikrociljanja. Nastavno se logično nadovezuje poglavlje naziva *Informiranje i obraćanje biračkom tijelu kroz prizmu klikativizma i informacijskih mjehurića*. Autori Marko Drobniak i prof. dr. Renata Salecl napominju kako su digitalne platforme preplavljene lažnim vijestima, „klikativizmom“ i dezinformacijama te pritom korisnici bivaju izolirani u vlastite „informacijske mjehuriće“, u koje teško prodiru stajališta neistomišljenika, što otežava politički dijalog i posljedično razvoj demokracije. Poglavlje završava ponovnim doprinosom dr. Katje Simončić na temu *Utjecaj umjetne inteligencije na prava čovjeka i na nastanak društvene štete u razli-*

³ U vezi s utvrđenjem nekompatibilnosti tehnologije prepoznavanja lica s pravom na privatnost zajamčenim čl. 8. i pravom na slobodu izražavanja iz čl. 10. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda relevantna je prijelomna presuda Europskog suda za ljudska prava u slučaju *Glukhin protiv Rusije* (zahtjev br. 11519/20), donesena u srpnju 2023. godine. Analiza navedene presude dostupna je u radu autorica Palmiotto, Francesce i Menéndez González, Natalie: *Facial recognition technology, democracy and human rights*, *Computer Law & Security Review*, vol. 50, 2023, br. 105857, str. 1–6.

čitim društvenim sferama. Kritički se osvrće na ulogu UI-ja u četiri područja – političkoj participaciji, javnoj upravi, obrazovanju te kaznenom pravosuđu. Zagovarajući da uvođenje novih tehnologija mora biti predmetom javnih rasprava (str. 287) i bez kompromisa na polju zaštite ljudskih prava, rad završava zaključkom da je „UI samo alat, koristan i poželjan u onoj mjeri u kojoj uzrokuje više društvene koristi nego društvene štete“ (str. 290).

Četvrta cjelina, nazvana *Umjetna inteligencija u kaznenom postupku*, započinje poglavljem Jana Čejvanoviča, koji obrađuje *Pravna jamstva pri upotrebi umjetne inteligencije u krivičnom postupku*. U poglavlju analizira odluku američkog suda u predmetu *State v. Loomis*, u kojoj se osuđenik neuspješno žalio na izrečenu sankciju, do koje je sud došao uz pomoć programskog alata za procjenu rizika COMPAS. S obzirom na navedeni predmet i ustaljene smjernice opetovano se ponavlja kako „povjerenja vrijedan UI“ treba poštivati načela provjerljivosti, transparentnosti, konzistentnosti te jednakog postupanja prema svim okrivljenicima. U sljedećem poglavlju Ana Babnik analizira bi li bilo učinkovito prepustiti otkrivanje, progon te *Rješavanje bagatelnog kriminaliteta putem algoritama umjetne inteligencije*. Navodeći pilotni projekt „suca robota“ u estonskim građanskim sporovima male vrijednosti, autorica ipak zagovara da konačna sudska odluka bude donesena od strane čovjeka, odnosno da u jednostavnim predmetima „ljudski element“ preuzme ulogu kontrolnog mehanizma alata UI. Istovremeno, prepoznaje korisnost umjetne inteligencije kao pomoćnog sredstva u rutinskim kaznenim predmetima, što bi u kontekstu kaznenog pravosuđa, prema mišljenju autorice, posebno moglo biti primjenjivo u slučajevima uvjetne odgode kaznenog progona. U završnom poglavlju navedene cjeline Katja Piršič, Primož Križnar i Tim Marinšek prikazuju *Upotrebu mašinskog učenja za ocjenjivanje opasnosti od ponavljanja pri odlučivanju o pritvoru* na primjeru slovenskog automatskog programa *Pripor vl.0*. Na uzorku od 500 spisa utvrđena je točnost UI-ja između 77 i 85 % u procjeni postojanja iteracijske opasnosti. Ni navedena skupina autora ne zagovara *pro futuro* zamjenu sudaca istrage eksperimentalnim alatom umjetne inteligencije, već ističe njegovu ulogu u pružanju objektivnije i individualizirane ocjene te istražnozatovorske osnove. Također zaključuju da neizbježno uvođenje sistema UI-ja u procese donošenja sudskih odluka treba biti u potpunosti u skladu s ustavnim garancijama, kao što su pravo na jednakost pred zakonom, pravo na sudska zaštitu, pravo na pravno sredstvo, pretpostavka nevinosti te druga pravna jamstva u kaznenom postupku.

Posljednji dio monografije sadrži dva rada kritičkog sadržaja. S obzirom na futurističku najavu uvođenja autonomnih robotaksija na zagrebačke ulice s posebnom se strepnjom čita rad prof. dr. Matjaža Jagera *Koga žrtvovati? Etičke dileme programiranja autonomnih vozila za postupanje u nesrećama u kojima nije moguće izbjeći ljudske žrtve*. Koristeći poznati filozofski eksperiment „problem tramvaja“, autor razmatra posljedice koje bi proizašle ukoliko bi pri-

mat u programiranju autonomnih vozila bio vođen utilitarističkim pristupom, nasuprot deontološkom pristupu, poznatom kao Kantova etika. Posljednje poglavlje doc. dr. Kristine Čufar *Ljudsko, praljudsko: diskriminatorna mašina* pristupa UI-ju sa skepsom smatrajući da *mašina*, odnosno UI, predstavlja „ljudsku inteligenciju u kojoj se prepliću povijesno normalizirane predrasude“ (str. 442) suvremenog svijeta, obilježenog klasnom, rodnom i rasnom nejednaakošću te nevidljivošću marginaliziranih društvenih grupa. Monografija završava recenzijama prof. dr. Grega Strbana i doc. dr. Matije Damjana.

S obzirom na aktualnost i interdisciplinarnost obrađenih tema, bitno je naglasiti da svako poglavlje završava popisom korištenih referenci te tako pruža zainteresiranim mogućnost konzultacije radova drugih autora/ica čija su recentna istraživanja, većinom na engleskom jeziku, posvećena različitim aspektima UI-ja. U svjetlu stalne „utrke u UI-ju“ tehnoloških divova, Europske unije i svjetskih velesila, ova knjiga predstavlja idealnu polazišnu točku za razjašnjavanje visokospecijaliziranih termina, poput, *inter alia*, crne kutije, strojnog i dubokog učenja te računalnog vida. Ti termini postaju neizbježni u našem svakodnevnom vokabularu, a knjiga kroz konkretne primjere barem djelomično pridonosi demistificiranju njihova značenja.

Iz naslova same monografije razvidan je oprezan ton, evidentan kroz cijelu knjigu. Iako autori/ce ne osporavaju mnogobrojne prednosti koje donosi UI, posebna vrijednost ove knjige proizlazi iz toga što argumentirano upućuju na već dokumentirane ili potencijalne zloupotrebe UI-ja, koje mogu ugroziti demokraciju, vladavinu prava te osnovna ljudska prava, poput slobode izražavanja i okupljanja. Monografija se posebno preporučuje pravnicima/icama te studentima/icama diplomskog i poslijediplomskog pravnog studija s posebnim interesom za područje prava informacijskih tehnologija, ljudskih te kaznenog prava. Međutim, širina obrađenih tema čine je privlačnom i za sve one koji su zainteresirani za suvremena etička i sociološka istraživanja, kao i za područje kriminalistike i javne sigurnosti.